

Федій О. А.

*кандидат педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри початкової і дошкільної освіти
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ ЕСТЕТОТЕРАПІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

У статті висвітлено досвід української народної педагогіки та основних надбань вітчизняних педагогів-гуманістів щодо створення естетотерапевтичного освітнього середовища, у якому гармонійно та творчо розвивається індивідуальність педагога та вихованця. Зазначено, що українська педагогіка розвивалась як особлива форма самоусвідомлення та самовираження людини у філософському національно-культурному форматі знань. Зроблено висновок про те, що естетотерапевтичний контекст педагогічних ідей на Україні завжди відповідав гострим запитам сучасності, створював ті необхідні освітні умови, що дозволяли формувати повноцінного, життєздатного громадянина своєї держави.

Ключові слова: *естетотерапія, фольклорна арт-терапія, психологічний комфорт, творчість особистості, особистісно орієнтована педагогіка.*

В статье освещён опыт украинской народной педагогики и основных достижений отечественных педагогов-гуманистов по созданию эстетотерапевтической образовательной среды, в которой гармонично и творчески развивается индивидуальность педагога и воспитанника. Подчеркнуто, что украинская педагогика развивалась как особенная форма самосознания и самовыражения человека в философском национально-культурном формате знаний. Сделан вывод о том, что эстетотерапевтический контекст педагогических идей на Украине всегда отвечал острым потребностям современности, создавал те необходимые образовательные условия, которые позволяли формировать полноценного, жизнеспособного гражданина своего государства.

Ключевые слова: эстетотерапия, фольклорная арт-терапия, психологический комфорт, творчество личности, личностно-ориентированная педагогика.

It has been mentioned that Ukrainian pedagogics has been developed as peculiar form of self-awareness and self-expression of a man in philosophical nationally-cultural format of knowledges. It's made a conclusion that aesthetotherapeutic context of pedagogical ideas in Ukraine has always been answered to vital needs of modern life, it has been creating that important educational conditions, which allowed to form the citizen of full of value and vilable of own country.

Key words: aesthetotherapy, folklore art-therapy, psychological comfort, personal creativity, personally-oriented pedagogic.

Особливе значення для створення теоретико-методологічного базису естетотерапевтичної концепції формування сучасної особистості та для процесу підготовки вітчизняного педагога до використання ним засобів естетотерапії у професійній діяльності має актуалізація і наукове обґрунтування вітчизняного наукового досвіду естетизації педагогічного процесу та здобутків української народної педагогіки, «як найдосконалішої та ефективної суми знань, умінь та навичок щодо виховання повноцінної життєздатної творчої індивідуальності. На надзвичайну ефективність етнопедагогічних знань та практик фольклоротерапії звертають увагу сучасні дослідники філософії, педагогіки, психотерапії, етики та естетики в усьому світі. На думку М. Кіященко, нині існує суттєва різниця у принципах взаємодії із Всесвітом сучасної цивілізованої людини та представника «відсталих народів». Примат знань у галузі естетотерапії вчений фактично віддає народній педагогіці, що має естетотерапевтичне зерно в самій своїй життєвій ідеї підтримки, захисту та гармонізації життя людини у Всесвіті [1].

Характерними рисами української народної педагогіки та науково-гуманістичної педагогічної думки, що представлена діяльністю видатних вітчизняних філософів та педагогів (Х. Алчевська, Г. Ващенко, О.Духнович, В. Зенківський, М. Корф, М. Костомаров, П. Куліш, А. Макаренко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга, П. Юркевич та ін.), є висока естетизованість, християнсько-духовне наповнення та надзвичайна природовідповідність, що повністю узгоджуються з основними постулатами як самої особистісно орієнтованої гуманної педагогіки взагалі,

так і естетотерапії, її організаційно-змістової ідеї зокрема.

Аналіз сучасних науково-педагогічних джерел з питань української народної педагогіки свідчить про недостатню розробленість теоретико-методичних засад естетотерапевтичних та етнопедагогічних традицій гуманно-ціннісного ставлення до життя, розкодування та доцільного використання досвіду української народної педагогіки в галузі збереження гармонійних стосунків людини й Всесвіту. Неактуалізованим та неадаптованим на методико-технологічному рівні постає описаний видатними вітчизняними філософами, іншими науковцями досвід української народної педагогіки щодо зняття стресів, напруги, негативних переживань та створення сприятливих умов для комфортного самовідчуття себе у сповненому краси й любові Всесвіті, що стимулюють саморозкриття й саморозвиток особистості в освітньому процесі.

Мета статті полягає у вивченні естетотерапевтичного складника основних педагогічних ідей української народної педагогіки та виховних систем видатних вітчизняних педагогів-гуманістів.

Як і кожній національній філософії, українській властиві свої типові риси, що сформувалися на основі національного характеру, так званої «української душі». Вони мають чітко виокремлену естетотерапевтичну ідею, оскільки торкаються проблем екзистенції, душі, людиноцентрованості та одвічного пошуку гармонії та щастя [5]. Відтак, естетотерапевтичному контексту виховання в народному українському дитинознавстві традиційно належить визначальна роль. По-перше, естетичне традиційно є одним із засобів якісного вдосконалення людської природи в українській етнопедагогіці. Естетичне виховання є невід'ємною частиною загального виховання українця, яке спрямоване на формування певної моделі ставлення людини до світу, що окреслюється категорією «ментальність». По-друге, естетичне має особливе функціональне призначення в житті людини, а саме – надає можливості *відновлення* єдиної картини світу, що повертає збентежену життєвими негараздами людину у стан психологічної стійкості [1]. По-третє, будь-яка людина є частиною свого етносу та відчуває – на свідомому та підсвідомому рівні – естетико-змістовий та формоутворювальний вплив етнокультури.

Варто згадати надзвичайно складні багатовікові історико-політичні умови формування української етнокультури. Вони, фактично, постійно примушували українців виживати за рахунок «приспосовування» до важких умов довготривалого підкорення іноземним «добродіям», величезного терпіння й виховання молоді на засадах гуманізму й милосердя, тісного

зв'язку з навколишньою красою й багатством природи і двохтисячолітнього досвіду християнської філософії «любові до ближнього», прийнятою пращурами ще за часів князя Володимира Київського. Тому українська етнокультура, її фольклорний складник, через свою специфічно-історичну детермінованість та надзвичайну складність соціально-політичних умов розвитку нації, вирізняються величезним естетотерапевтичним, стабілізувальним, гармонізувальним потенціалом впливу на Людину.

До типових рис філософсько-педагогічного трактування українцями проблем життєтворчості та життєстійкості людини на Землі, на думку сучасних українських філософів, належать: кордоцентризм (від лат. *Cordos* – серце) – розуміння дійсності не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, почуттями, внутрішнім, «душею»; антропоцентризм – спрямованість на людину, осмислення її сутності і в цьому зв'язку – можливості здобуття щастя в звичайному житті; екзистенційність – гостре переживання життя, цього моменту існування, здатність «пропускати» загальноприйняті цінності крізь особистий життєвий досвід, щоб таким чином знайти «правду», сенс, мету власного життя; «софійність», толерантність і діалогічність – терпимість, гідне ставлення до різних проявів незгоди зі своїми принциповими ідеями, прагнення вести з ними коректну дискусію [2, с. 418].

Досвід, відпрацьований багатьма поколіннями українців, який забезпечує здорову взаємодію людини з навколишнім світом, людьми та самою собою, представлений у вигляді етнічних поведінкових патернів: звичаїв, традицій, переваг, фольклору, стилю мислення, структури цінностей тощо, які здатні впливати на формування психологічних характеристик людини. Ці стійкі етнокультурні особливості прищеплюються й передаються в процесі навчання.

У проведеному нами дослідженні естетотерапевтичних надбань української народної педагогіки була виокремлена низка ефективних, естетотерапевтичних за своїм головним призначенням, засобів позитивного життєтворчого впливу на особистість. Серед них особливою силою естетотерапевтичного впливу на емоційно-чуттєву компоненту людської особистості, який приводить людську душу до гармонії із Всесвітом, виокремлюються: філософсько-християнські засади формування естетичного світогляду українців; зразки усної народної творчості (насамперед, пісенний жанр) у їх виховному та естетотерапевтичному значенні; естетико-духовний та психотерапевтичний зміст народних традицій; декоративно-ужиткове мистецтво (у своєму функціональному та змістовому існуванні); етика взаємин в українській спільноті та естетизованість побуту й праці українців (специфіка естетичної організації повсякденного життя) тощо [9].

Треба зазначити, що, філософія та педагогіка в Україні часто існували у вигляді масштабу ідей, виражених у літературі, поезії, публіцистиці. Найближче до ідеї загальної естетотерапевтичної дії на людину філософських

знань підійшов у своїх етико-антропософських поглядах Г. Сковорода (1722–1794 рр.), який практично ототожнював філософію з естетотерапевтичною дією на душу людини: «Філософія, або любов до мудрості, скеровує все коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам... Коли дух веселий, думки спокійні, серце мирне, – то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце є філософія» [6]. Засновник класичної української філософії та педагогіки вважав, що причиною людських страждань, головним чинником психологічного дискомфорту людини в житті є «неправильне розуміння» сутності речей. Мета людського життя – це «внутрішній світ», «радість серця», «міцність душі», «веселість серця», тобто головними якостями людини є пізнавальні здібності та емоційно-вольове ество її духу, серце, з якого виростає і думка, і прагнення, і почуття. Гармонія великого світу (макрокосму) і людини (мікрокосму) не встановлюється автоматично, вона має своїм ґрунтом творчу життєву ініціативу людини. Завдання виховання, на думку Г. Сковороди, полягає в реалізації власне естетотерапевтичних завдань гуманної освіти – у збереженні здоров'я людини й навчанні вдячності, що привнесуть в її життя злагоду, гармонію в соціальних контактах та формуватимуть міцний індивідуально-творчий особистісний ресурс.

Постановка й осмислення Г. Сковородою важливих смисложиттєвих проблем набули свого подальшого розвитку у працях відомих українських мислителів та педагогів-гуманістів XIX–XX ст. (Х. Алчевська, О. Духнович, М. Корф, П. Куліш, Т. Лубенець, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, Л. Українка, К. Ушинський та ін.). Вітчизняні вчені завжди ставили в поле зору педагога проблему гармонійного розвитку дитини, вияв її творчих потенцій. Як правило, йшлося про такі засоби створення необхідних психолого-педагогічних умов навчання й виховання молоді: активна пізнавальна праця учнів, глибоке знання вчителем основ психології та педагогіки, національна ідея виховання, запровадження природовідповідних прийомів та засобів організації педагогічного процесу, широкий спектр мистецьких дисциплін у змісті навчання, етико-гуманістичний тип взаємодії у діаді «учень – учитель» тощо. Так, у своїй фундаментальній праці «Людина як предмет виховання» видатний педагог XIX ст. К. Ушинський обґрунтовує як об'єктивну, природну необхідність гармонійний розвиток дитини, пропонує ідею національного виховання та пояснює трудову діяльність людини як християнське благо для неї. Окремим блоком науково-практичних інтересів К. Ушинського була професійна підготовка вчителя, котру видатний педагог бачив як живу систему. Серед низки важливих функцій педагога К. Ушинський робить акцент саме на терапевтично-захисній ролі педагога, вважаючи, що вчитель має бути «охоронцем святих заповітів людей, що боролися за істину і за благо» [8].

Значний внесок у розвиток вітчизняної педагогіки гуманізму та її

естетотерапевтичної ідеї гармонізації життя людини та успішного вирішення нею власних життєвих проблем зробив видатний український педагог А. Макаренко (1888–1939 рр.). Ідея надання головного значення творчо-естетичному компоненту у процесі формування людської особистості була закладена А. Макаренком уже у формулюванні мети виховання: «Ми повинні виховати людину, яка зобов'язана бути щасливою» [4, с. 164]. Красиве життя «людини-творця», «людини-громадянина» повинне бути, на думку педагога, «пов'язаним з естетикою» [4, с. 170]. Необхідно зазначити, що хоч у творах А. Макаренка термін «естетотерапія» не вживається, проте можна знайти ряд споріднених із ним понять, якими оперує видатний педагог, щоразу наголошуючи на необхідності створення належного педагогічного середовища. Так, Антон Семенович говорить про «чітку організацію побуту», «точний режим та здорові традиції», «створення правильного дисциплінарного тону», «необхідний діловий темп для всього життя колективу», «створення матеріально-побутовими засобами спокійного фону для психічного настрою вихованців», «оптимізм перспективного почуття» тощо.

Естетотерапія засобами соціально організованого впливу у виховній системі А. Макаренка представляє особливий інтерес, оскільки пов'язана з векторними ознаками всієї педагогічної системи. Вузловим пунктом теорії А. Макаренка є тезис паралельної дії, тобто органічна єдність виховання і життя суспільства, колективу та особистості. При паралельній дії забезпечуються «свобода та самопочуття вихованця», який виступає творцем, а не суб'єктом педагогічного впливу. Перше, що викликало симпатію в діяльності керованих самим А. Макаренком колективів, – це повноцінний, без будь-яких відтінків фальші, демократичний стиль стосунків між вихователем та вихованцем, саме він надавав основний естетотерапевтичний ефект усій системі виховання: особливий мікроклімат у колективі, відчуття захищеності, гідності та поваги до себе й оточуючих у системі блискучого педагога-гуманіста визнавалися практично всіма дослідниками його педагогічної спадщини. Тон, яким педагог має організовувати свої дисциплінарні зіткнення з колективом, А. Макаренко окреслює в досить відчутному естетотерапевтичному контексті: тон має бути «серйозним, простим, точним, рішучим, іноді прикрашатися посмішкою і жартом та завжди супроводжуватися особливою увагою до кожної людини» [4, с. 203]. Відтак, провідними естетотерапевтичними засобами в педагогічній системі А. Макаренка є загально визнані – спілкування, колектив, праця, природа, мистецтво – та власне «макаренківські» – «система перспектив», «паралельна педагогічна дія», «режим-терапія», «мажорність стилю роботи» тощо. Естетотерапевтичність цієї педагогічної системи підтверджуються наявними в

ній положеннями синергетики. Педагогом реалізований найважливіший принцип гуманного виховання – «принцип емпатії, відкритості, співпричетності і співучасті людини в соціальних і природних процесах», що відбуваються в «зовнішньому середовищі і що відбивають певні принципи синергетики: ієрархічність, відкритість, нелінійність» [3, с. 284].

Яскравим прикладом інтеграції естетотерапії в теорію і практику вітчизняної гуманістичної педагогіки є діяльність видатного українського педагога зі світовим ім'ям – В. Сухомлинського (1918–1970 рр.). Наявність у вченні знаного гуманіста естетотерапевтичних ідей, на нашу думку, обумовлюється як об'єктивними чинниками – тодішніми соціальними умовами, у яких доводилось працювати В. Сухомлинському, так і його суб'єктивним відчуттям необхідності створення для дитини особливих педагогічно комфортних освітніх умов, сповнених душевного тепла, щирості, радості спілкування та нескінченних, радісних для дитини-переможця відкриттів таємниць життя. Звідси виокремлюємо двовекторність естетотерапевтичної концепції у вченні В. Сухомлинського. У поле естетотерапевтичного впливу особистісно орієнтованої педагогічної дії всієї системи видатного педагога потрапляють обидва учасники процесу: педагог та вихованець.

Одним з естетотерапевтичних першоджерел його власного педагогічного натхнення були його учні. Любов до дитини стає головним та визначальним постулатом усієї педагогічної системи видатного гуманіста. «Любов до дитини в нашій спеціальності – це плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини», – проголошує видатний педагог у своїй праці «Як любити дітей» (1967 р.). Таку любов В. Сухомлинський називає «вершиною педагогічної культури, думки і почуттів» [7]. Разом із цією, дещо традиційною для всієї гуманістично орієнтованої педагогіки думкою про любов до вихованців як необхідну рису професіоналізму педагога В. Сухомлинський акцентує суто естетотерапевтичну для самого педагога дію, що здійснює на нього любов до його учнів: «Любов до дітей надихає вихователя, стає для нього джерелом, з якого він постійно черпає нові сили» [7, с. 19]. У любові до дитини В. Сухомлинський вбачав той «своєрідний механізм душевного захисту» педагога, що здатний оберігати вчителя від «емоційної стихії – так можна назвати стан, який охоплює його в години невдач та розчарувань» [7, с. 26]. Продовжуючи розвивати блискучу ідею «оптимістичного прогнозування особистості» А. Макаренка, В. Сухомлинський зазначає: «Я люблю дитину не такою, якою вона є, а такою, якою вона має бути!.. Мистецтво нашої професії полягає в тому, щоб ненавидіти зло й не переносити ненависть на того, у чий

душі живе воно. ...Я звертаюсь не до голосу зла, а до голосу краси людської, яка у дитини обов'язково є, яку не можна нічим затамувати» [7, с. 21–22].

Інший складник естетотерапевтичної технології «любові до дитини», за В. Сухомлинським, – актуалізація уваги педагога на об'єктивній дитячій самозцілювальній природі дитячого життєвого оптимізму. «Діти за своєю природою оптимісти. Для них характерним є світле, сонячне, життєрадісне світосприймання. Любити дітей – це означає любити дитинство, а для дитинства оптимізм – це те ж саме, що гра барв для веселки: немає оптимізму – немає й дитинства» [7, с. 23]. Фактично, оптимізм – це емоційно-чуттєвий стан позитиву, психологічного комфорту, захисту та щастя, яке має відчувати дитина в естетотерапевтичному просторі свого розвитку, це необхідна умова повноцінності процесу формування людського «Я». Зауважимо, що гуманістичні ідеї створення необхідних умов для гармонійного розвитку дитячої особистості, проголошені видатним вченим-педагогом знайшли своє визнання та подальший розвиток у працях його вітчизняних та зарубіжних послідовників.

Таким чином, можемо стверджувати, що українська педагогіка розвивалась як особлива форма самоусвідомлення та самовираження людини у філософському національно-культурному форматі знань. Педагогічна думка в Україні була невід'ємною частиною філософсько-історичної свідомості нашого народу, відображала найактуальніші процеси, що відбувалися в суспільно-історичному житті нації. Саме тому, естетотерапевтичний контекст педагогічних ідей на Україні завжди мав яскраве звучання, оскільки відповідав гострим запитам сучасності, створював ті необхідні освітні умови, що дозволяли формувати повноцінного, життєздатного громадянина своєї держави.

Подальшого дослідження, вважаємо, потребує питання визначення педагогічних умов ефективності реалізації естетотерапії на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Киященко Н. И. Современные концепции эстетического воспитания / Н. И. Киященко. – М. : Ифран, 1998. – 313 с.
2. Кремень В. Г. Філософія : мислителі, ідеї, концепції : [підруч.] / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К. : Книга, 2005. – 528 с.
3. Левківський М. В. Історія педагогіки : [підруч.] / М. В. Левківський. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
4. Макаренко А. С. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1977. – Т. 1. – 400 с.

5. Народна педагогіка : світовий досвід / [уклад. : А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко]. – К. : Знання-Прес, 2003. – 134 с.
 6. Сковорода Г. С. Розмова про істинне щастя / Г. С. Сковорода. – Х. : Прапор, 2002. – 280 с.
 7. Сухомлинский В. А. Переиздание / [сост., авт. вступ. ст. Г. Д. Глейзер]. – М. : Издат. Дом Ш. Амонашвили, 2002. – 224 с. – (Антология гуманной педагогики).
 8. Ушинский К. Человек как предмет воспитания : опыт педагогической антропологии / К. Ушинский. – М. : ФАИР, 2004. – 576 с.
- Федій О. А. Естетотерапевтичний досвід української народної педагогіки : [навч.-метод. посіб. для студ. псих.-пед. ф-тів, вчителів загальноосв. заклад., виховат. дошк. заклад., соц. педагогів] // О. А. Федій, М. В. Колос. – Полтава : ПДПУ імені В. Г. Короленка, 2008. – 61 с.